

КУЛІШ В.В.,
доктор фізико-математичних
наук, професор, Заслужений
діяч науки і техніки України

*Директор Інституту
новітніх технологій
Національного авіаційного
університету*

ТУПЧІЄНКО Л.С.,
кандидат філософських наук,
професор кафедри історії

*Національний авіаційний
університет*

ПРО КОНЦЕПЦІЮ ПІДГОТОВКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕЛІТИ В УКРАЇНІ

Оцінюючи сучасну складну ситуацію в українському суспільстві, державні діячі, політики різних ідейних спрямувань, науковці все частіше вдаються до радикальної риторики. Мовляв, зубожіле населення, зруйнована економіка, позбавлена віри у майбутнє молодь і т.д. і т.п. – усе це результати дій “злочинного режиму з наближеними до нього олігархами”. А тому слід змінити злочинний режим, і економіка відродиться, народ відчує достаток і т.ін. Вдумливий читач чи слухач неминуче згадає, що щось подібне він уже колись чув: “... до основанья, а затем – мы наш, мы новый мир построим ...”, або про ту саму “боротьбу з привілеями”. Словом, нас знову

закликають на барикади, або іншими словами, наступити на старі добре відомі нашому національному любові граблі.

Разом із тим, не підлягає сумніву щирий біль авторів за долю країни. Тільки, на жаль, не буває простих виходів із таких складних історичних ситуацій. Біди таких масштабів завжди мають багато глибше коріння і причини їх завжди носять багато більш фундаментальну природу. Але де те коріння і в чому ті причини? Відповідь проста: вони **в якості нашої національної еліти**. Саме так! Найбільшою бідою України є її діюча сьогодні національна еліта. Це з неї починаються всі наші негаразди, це їй ми зобов'язані всіма нашими втратами й здобутками на ниві державотворення. Але, разом із тим, не забуваймо, що тільки з нею і можуть пов'язуватися наші надії на майбутнє. Правда полягає в тому, що це є головний парадокс нашої доби. Тільки усвідомивши його до кінця, ми зможемо отримати ще один (може останній) шанс виправити ситуацію, не допустити остаточної руйнації віковичної мрії про успішну, процвітаючу Українську Державу. Отже, більш детально про це.

1. Загальна ситуація та існуючі проблеми

1.1. Проблема національної еліти в контексті національної безпеки України

З моменту проголошення Незалежності Україна, як новостворена держава, перебуває у полі численних загроз політичного, економічного, військово-політичного і т.д. характеру. Більшість із них є добре відомими і широко обговорюється як у вітчизняному політичному бомонді, так і у суспільстві у цілому. Проте, серед цих загроз існують такі, про які практично не говорять взагалі, а якщо і говорять, то без належного усвідомлення і суті проблеми, і її критичності для безпеки України. До такого типу загроз відноситься і наявний стан проблеми системи підготовки й відтворення української національної еліти, особливо наукової еліти.

1.2. Про національні еліти та їх місце у сучасному світі

Однією з характерних ознак будь-якої зрілої держави є наявність системи відтворення (із покоління в покоління) національної еліти. Мова йде про еліту в широкому розумінні цього слова, а саме, як про політичну (із якою частіше всього й ототожнюють це поняття), так і про наукову, управлінську, військову, фінансову, бізнесову і т.д. еліти. Загальновизнано, що саме національна еліта, яка, по суті, являє собою відносно тонкий прошарок суспільства у цілому, практично повністю

визначає й формує як образ тієї чи іншої держави, так і її майбутнє.

У зрілих державах наявність системи відтворення національної еліти, як правило, набуває форм доволі консервативної державницької традиції. Цікавим тут є те, що остання, еволюціонуючи разом із державою у деталях, у головному, проте, неухильно зберігає свою сталість протягом століть. Слід зауважити, однак, що реальні механізми даного типу соціальних процесів далеко не завжди виявляються технологічно прозорими і до кінця зрозумілими. Як історичний приклад, можемо навести нашого сусіда – Росію, яка, як відомо, через СРСР є прямим правонаступником Російської імперії. При всіх добре відомих специфічних рисах останньої, у тому числі її фантастичної корумпованості, там у всі часи (включно з існуючим) завжди знаходилась достатня кількість людей, які при будь-яких поворотах історії залишались вірними ідеалам державності. І саме їх таланти, енергія й відданість справі нерідко вирішували долю держави. Тут досить нагадати приклади Мініна з Пожарським, білого руху під час громадянської війни і т.д. Думаємо, не помилимося, якщо до цієї ж категорії віднесемо і нині діючого Президента Росії В.Путіна.

Можемо зауважити цікаву особливість, притаманну російській традиції. А саме те, що національна приналежність того чи іншого представника еліти, як правило, не грала вирішальної ролі. Так, всі російські царі після Катерини II не були повністю етнічними росіянами. Серед героїв Вітчизняної війни 1812 року ми знаходимо татарина Кутузова, грузина (із вірменським корінням) Багратіона, західноєвропейця де Толля і т.д. Типовий представник цієї верстви "вічних державників" прекрасно описаний Л. Толстим в образі Андрія Волконського у романі "Війна й мир". Більш свіжі приклади: грузин Й.Джугашвілі, курський українець М.Хрущов, виходець з України Л.Брежнев, нащадок чернігівських куркулів М.Горбачов та ін. Серед, так званих "знаменитих російських учених", ми знаходимо імена українців Остроградського, Денисюка та Корольова, німця Ленца, грека Папалексі, євреїв Мандельштама та Ландау і багатьох, багатьох інших. Тобто, російська традиція завжди розглядала концепцію національної еліти з позиції "державної доцільності", не надаючи надмірної ролі питанню етнічної приналежності її носіїв. Зазначимо, проте, що такі схеми формування національної еліти історично завжди були притаманними більше імперіям, ніж державам із явно переважаючою титульною нацією.

Зауважимо також, що форми існування тієї державницької історичної традиції, що ми спостерігаємо у вищезгаданому "російському варіанті" до XVII - XVIII століть, виявляються більше типовими для суспільств "доіндустріального" періоду. В сучасних постіндустріаль-

них країнах із розвинутою демократією такі форми залишилися у далекому минулому. Вони поступились більш досконалим, що більш адекватно враховують реалії сьогодення. Якщо у державах типу Росії до XVIII сторіччя сама держава, як правило, мало втручалась у сам процес підготовки своєї національної еліти, покладаючись більше на "волю Божу" (а більш точно – на автоматичну силу традиції), то вже починаючи з XIX ст. і до сьогодні (включно з радянським періодом), підхід до справи суттєво змінився. Усі в сучасному світі добре знають, що політична й наукова еліта, скажімо, Великобританії, готується, в основному, в Оксфорді й Кембриджі. Аналогічно, свою національну еліту США отримує, переважно, із Гарварда, Йейлю, Принстона та Масачусетса і т.д. У Радянському Союзі аналогічну роль відігравали – Московський державний університет, АСН при ЦК КПРС, аналогічні школи комсомолу та профспілок та інші. Тобто, характерною ознакою сучасних країнолідерів є, перш за все, наявність ефективно діючої системи відтворення національної еліти у формі нечисленних, але потужних науково-навчальних центрів. Слід зауважити, що на початкових фазах своєї історії самі ці центри формувалися, в значній мірі, стихійно. Проте, незабаром як спосіб їх функціонування, так і головний напрям розвитку завжди опинялися під сильним впливом держави. Механізм цього впливу реалізовувався, насамперед, через ту обставину, що саме вихідці з цих центрів фактично і репрезентували згодом державу в цілому. Надалі вони вже ніколи не відривалися від своїх "альма матер", реалізуючи своєрідний ефективний зворотний зв'язок. Завдяки цьому забезпечувалися як спадковість державної традиції, так і постійний приплив нових ідей та набуття новітнього досвіду.

А тепер, задамо риторичне запитання: а що Україна? Чи спромоглася вона за дванадцять років Незалежності створити хоча б прообраз майбутньої системи підготовки національної еліти? Як іде будівництво (а точніше, чи будуються взагалі) таких українських науково-навчальних центрів? І, взагалі, чи має вона ясно й однозначно сформульований намір скористатись досвідом "цивілізованого світу", чи, як це часто бувало останніми роками, збирається шукати свій власний "оригінальний український шлях" у майбутне?

1.3. Про існуючі реалії та українську національну еліту

Якщо опиратись на численні політичні гасла та заяви, які особливо щедро сипляться на наші голови у періоди виборчих кампаній, то можна зробити висновок, що "там, нагорі" існує певне розуміння актуальності й важливості проблеми, що обговорюється. З іншого боку, аналізуючи реальні кроки влади у даному напрямі (у тому числі, у формі

цілового фінансування чи організаційних зусиль держави), то враження складається діаметрально протилежне. Оцінити досягнення Української Держави у цій ділянці технологічно доволі просто. Для цього достатньо увімкнути телевізор і подивитись пряму трансляцію із зали Верховної Ради. Там ми ясно побачимо і рівень підготовленості верхніх ешелонів нашої політичної еліти до управління державою, і її готовність свідомо взяти на себе всю повноту правдивої (а не мітингової!) відповідальності за долю майбутніх поколінь. Спостерігаючи бурхливі події у сесійній залі, неважко також оцінити і ступінь їх реальної зацікавленості в такого роду діяльності взагалі.

Звичайно, протягом усіх років Незалежності справа не стояла на місці повністю. В Україні знайшлися люди, які далеко не завдяки (а часом і всупереч) "мудрій" політиці влади намагалися рухатись у даному напрямі. Так, було створено кілька навчальних закладів указаного спрямування, таких, наприклад, як Академія державного управління при Президентові України, Дипломатична академія України при МЗС України та деякі інші. Але, по-перше, це – крапля в морі! По-друге, ці зусилля не носять стратегічного, системного характеру й ініціюються, в основному, короткотривалими причинами поточної природи. У цілому ж, продемонстровані таким чином зусилля і фінансові вливання виглядають абсолютно неспіврозмірними ні з глибиною наявної системної кризи у цій ділянці, ні з реальними масштабами і стратегічною значущістю проблеми, що обговорюється. На сьогодні (і це слід чесно визнати) не існує ніякої осмисленої стратегії влади у вказаному напрямі. У тому числі виразної концепції і відповідної державної програми дій з цілеспрямованої підготовки елітних кадрів, розрахованої на стратегічне майбутнє. Підготовки тих кадрів, із яких історія з часом вибере найдостойніших, таких, що згодом виявляться здатними зайняти найвищі місця у владних, бізнесових та фінансових структурах, науці та індустрії майбутньої України.

Резюмуючи, можна, таким чином, із сумом констатувати, що, якщо процес творення нашої національної еліти сьогодні і відбувається, то він носить явно виражений еволюційний, стихійно-екстенсивний характер. Ніякої концептуальної ідеї стратегічного характеру донині широкій громадськості не представлено. Рівночасно не озвучено і заплановані владою організаційні кроки, які б у найближчому майбутньому дозволили змінити характер розвитку у цій ділянці державотворення від екстенсивного до інтенсивного, форсованого.

Усе це означає, що час вимагає термінової розробки повноцінної державної концепції формування системи елітної підготовки кадрів. Перший і необхідний крок у даному напрямі бачиться у створенні

кількох дійсно потужних навчально-наукових центрів, у яких би концентрувались кращі інтелектуальні сили нації, яким би приділяли достойну увагу й час наші провідні політики, бізнесмени та вчені, і які б мали рівень фінансування, адекватний поставленим задачам. Як зразок, тут можуть слугувати аналогічні центри, які сьогодні існують і успішно функціонують у провідних індустріально розвинутих країнах Західного світу.

1.4. Про долю української науки в реаліях сучасної української держави

У зв'язку з вищесказаним особливої уваги заслуговує питання про стан справ із підготовкою наукової національної еліти в Україні. Важливість і актуальність даної проблеми для будь-якої із провідних країн є очевидною. Бо, по-перше, саме найкращі наші вчені можуть (і повинні!) стати вчителями наших кандидатів до еліти (нагадаємо, що вчителем Олександра Македонського був сам Аристотель). По-друге, як загальноновизнано, базовим рушієм сучасної цивілізації є науковомовна індустрія, що базується на новітніх технологіях.

Таким чином, тільки ті країни, які сьогодні успішно розвивають свою економіку й суспільство у вказаному напрямі, можуть мати надію на багатство й процвітання у майбутньому під проводом випестованої мудрої національної еліти. Усі інші, які не змогли створити (чи утримати) достатній науковий потенціал, приречені на виконання другорядних функцій банальних ринків збуту високотехнологічної продукції для більш успішних їх конкурентів. Або іншими словами, якщо ми хочемо добре жити завтра, то повинні сьогодні всемірно й осмислено розвивати науку, плекати її інфраструктуру і кадри.

І як же ми дбаємо за своє майбутнє? Якщо коротко охарактеризувати стан справ із вітчизняною наукою, то можна впевнитись, що він, м'яко кажучи, справляє гнітюче враження. Гостре відчуття небезпеки за долю наших майбутніх поколінь ще більше підсилюється, коли спостерігаєш той олімпійський спокій і абсолютну самовпевненість, які демонструють наші владні кола у питаннях розвитку науки. Так, це правда, що вчені не мають касок для того, щоб стукати об асфальт перед Кабміном. Вони також не мають і бажання влаштовувати інші походи на Київ. Така вже їхня професійна ментальність. Але тиша перед Кабміном чи на майдані перед Верховною Радою ще не означає, що з наукою у нас "все в порядку".

Ситуація ще більше ускладнюється тим, що у нашому суспільстві ще й досі панують ілюзії про те, що наші вчені – одні з найкращих у світі. Тобто, у підсвідомість громадян закладається проста думка про те, що на "цьому фронті" поки що все добре. То ж наука може почекати, бо наразі є більш "гарячі" проблеми, які потребують не-

гайного, "пожежного" вирішення. Істина, однак, полягає у тому, що на сьогодні більш гарячої проблеми, ніж доля української науки (для тих, хто дійсно здатен розуміти ситуацію до кінця), не існує. Бо саме зараз фактично вирішується майбутнє України як держави на багатодесятилітньому етапі, майбутнє наших дітей і онуків.

Так, це правда, що Україна поки що має цілу плеяду вчених світового рівня. Але це тільки частина правди. Варто нагадати, що справа формування вченого найвищого гатунку – це копіткий довготривалий процес, який, частіше всього, розтягується у часі не менш як на двадцять – двадцять п'ять років. Типовий шлях фахівця найвищого рівня (еліта нашої науки) можна проілюструвати наступним "графіком руху": п'ять (чи шість) років вузу, три роки аспірантури й захист кандидатської дисертації, десять - п'ятнадцять років (у залежності від ділянки науки) роботи над докторською дисертацією. Ще три - п'ять років активної роботи після захисту докторської дисертації. Тільки після цього, як правило, фахівець може досягти "кондицій" дійсно світового рівня (про ряд відомих щасливих винятків ми тут не говоримо). Усього, таким чином, маємо двадцять один - двадцять дев'ять років. Незалежній же Україні, нагадаємо, виповнилося тільки дванадцять років. Тобто, наші найкращі вчені, хоч вони і являються гордістю українського народу, але ні в якому разі не можуть вважатися гордістю Української Держави. Демонстрація світові перших власних здобутків останньої на цій ниві відбудеться принаймні років через десять-п'ятнадцять. І ми маємо підстави боятися, що ця прем'єра не буде ні такою блискучою, ні вражаючою уяву, як хотілось би.

Таким чином, правда полягає у тому, що вся, без винятку, наша сьогоднішня наукова еліта – це щасливий спадок від радянських часів, вражаючий продукт функціонування радянської науково-освітньої машини. Ця машина, як відомо, свого часу працювала дуже добре і користувалась заслуженим авторитетом у світі. А як же вона працювала? В основі її функціонування лежала ідея про те, що успішно діюча наука – це необхідна передумова існування могутньої, успішної держави. Відповідно до справи розвитку науки ставились як до такої, успіх якої визначає подальшу долю самої держави. Було створено ефективну систему, яка охоплювала усі ключові особливості її функціонування, починаючи від освіти і закінчуючи впровадженням наукових результатів у практику. У тому числі було враховано, що, крім наявності унікального таланту і великої працьовитості, майбутньому кандидату в наукову еліту для свого професійного росту потрібно багато чого ще. У тому числі, потрібна система селекції, щоб ще на ранніх стадіях він мав шанси бути поміченим. Потрібні активно діючі наукові школи для розвитку цього таланту,

які б очолювались яскравими талановитими особистостями світового рівня. Потрібна також реальна (а не показна) зацікавленість держави у самому факті існуванні науки як необхідного елемента державної машини і, відповідно, надійні джерела її фінансування. І, на-решті, потрібне відповідне науково-інформаційне середовище, що існує в масштабах будь-якої "нормальної" постіндустріальної держави (повноцінні наукові бібліотеки, видання наукової монографічної літератури та журналів і їх доступність пересічному фахівцеві тощо). Було ясне усвідомлення того, що відсутність хоча б одного з вищезазначених компонентів здатна різко загальмувати розвиток (або взагалі унеможливити) існування великої науки у державі.

А що ж Україна, чи зуміла вона зберегти ці необхідні умови для подальшого примноження отриманої спадщини і, відповідно, відтворення своєї наукової еліти? На жаль, ситуація тут виглядає більш ніж катастрофічною. Наші політичні й державні провідники повинні набратись громадянської мужності і подивитись правді в очі. А саме, визнати той простий факт, що протягом усіх років незалежності українська наука, як одне з найцінніших національних надбань, неухильно деградувала. Руйнувались й щезали одна за одною наукові школи світової слави, тоді як нові практично не з'являлися. Неухильно знижувався рівень функціонування системи вищої освіти та аспірантури. У кінцевому підсумку виявилась практично зруйнованою система інформаційного та матеріального забезпечення науки. І все це відбулося на фоні найстрашнішого – масового відтоку молодих, найбільш обдарованих, найталановитіших і активно діючих наукових кадрів за кордон.

На сьогодні наша наука знекровлена і в тому вигляді, в якому вона існує сьогодні, не має жодних шансів на виживання. Місце її у державі, як це не парадоксально, досі не визначено. Зараз ми фактично стоїмо на порозі трагічної історичної події – зникнення України зі списку держав із високорозвинутою наукою. І це не гіпербола, не перебільшення, не дзвінка політична фраза – це проста банальна констатація реально-го факту. Не треба бути "семи пядей во лбу", щоб, при бажанні, самому це побачити й усвідомити. Погляньмо на наші провідні університети – типовий вік викладачів верхньої ланки (професорів і найбільш кваліфікованої частини доцентів) на кафедрах коливається від 55 до 75 і більше років. Між наймолодшими й найстаршими викладачами існує величезний віковий розрив у два - три десятиріччя, який уже сьогодні повноцінно нічим заповнити. А далі буде ще гірше. Аналогічна ситуація має місце й у відділах інститутів Національної академії наук України. При цьому, як не прикро, багатючий науковий досвід і найвища кваліфікація переважної частини старших представників вітчизня-

ної наукової еліти раціонально не використовуються. Багато з них вимушені були взагалі відійти від повноцінної активної наукової діяльності, інші обмежуються переважно читанням традиційних курсів лекцій для студентів та розробкою дрібних наукових тем (бо на великі немає ні фінансів, ні державної підтримки) і т.д. Залишились далеко у минулому ті ностальгічні часи, коли реально (а не на папері) функціонувала ефективна система селекції особливо обдарованої молоді, практично на кожній кафедрі масштабно проводились наукові дослідження світового рівня. Коли значну частину наукових семінарів кафедр і академічних відділів складала активна і, часом, доволі агресивна молодь. Коли вчений працював із повним усвідомленням того, що його праця потрібна його державі, народові, і це давало натхнення і мобілізувало нові творчі сили.

Які ж найближчі перспективи нас чекають у випадку, якщо, як і раніше, події будуть розвиватись в умовах, визначених нинішніми владними структурами? Аналіз дає наступний найбільш імовірний сценарій розвитку подій. Через п'ять-сім років ситуація набуде невідворотних форм, після чого вже ніякі організаційні зусилля, ніякі фінансові вливання не зможуть відтворити минулий високий рівень української науки. Бо відбудеться фінал трагедії, яка триває ось уже дванадцять років незалежності, коли практично відійдуть від активного наукового життя останні великі вчені світового рівня, ідейні й духовні керівники наших кращих наукових шкіл, наша найвища наукова еліта. Зруйнуються ті своєрідні силові центри, які попри всі негаразди й обставини до останнього тримали всю невидиму для непосвячених тонку й одночасно грандіозну духовну конструкцію української науки. І вони будуть останніми, бо про еквівалентну заміну держава своєчасно не подбала й дбати, фактично, не збирається. Не стане кому вчити талановиту молодь, піднімати її до свого, тобто світового, рівня. І, можливо, наступить нарешті момент, коли один із наших керівників "із відчуттям великого задоволення" констатує з високої трибуни, що в країні, нарешті, суттєво зменшився відтік молодих учених за кордон. При цьому, однак, ніхто не зауважить, що останнє, насправді, відбулось з однієї дуже простої причини. А саме, наукова кваліфікація більшості з них уже перестала відповідати найвищим світовим стандартам і їх просто перестали запрошувати. Різко знизиться рівень кваліфікації наукової еліти, яка зі світового перейде на рівень "хуторянської" науки. Як результат, знизиться рівень фахової освіченості нашої політичної, промислової, бізнесової, військової і т.д. еліт, бо її також не буде кому вчити. Надалі настане черга наслідків економічно-політичного характеру, в результаті яких Україна остаточно перейде в розряд "ба-

нанових республік", але без, власне, самих бананів. Чи може хтось сподіватися, що їх замінить сало?

Прогноз, погодьтесь, похмурий, такий, що не викликає ні ейфорії, ні захоплення. На превеликий жаль, опираючись на реалії сьогоdnішнього дня та наявні тенденції, нічого кращого ми запропонувати не можемо. Діючі соціально-економічні механізми і політичні процеси у випадку, якщо ставлення суспільства й держави залишаться тими ж, як це не прикро, мають невідворотні закономірні наслідки. І відвернути їх можна лише сьогодні, коли ще "не відійшов останній потяг". Поки залишилися ці останні іскри справжньої науки, поки ще є можливість підготувати хоч якусь зміну. Хай неповноцінну (бо не встигаємо), але таку, що зможе з часом вирости до світового рівня. Якщо "забалакаємо", "заузгоджуємо" проблему сьогодні, то завтра вже буде пізно. Тож, якщо ми не бажаємо подбати про себе зараз, то зглянемося хоча б на майбутнє наших дітей і внуків. Їм бо доведеться жити у державі, яку ми зараз формуємо і, прийде час, залишимо у спадок.

Отже, резюмуючи, можемо констатувати, що головна проблема нашої держави полягає у якості нашої діючої, особливо політичної, еліти. А більш конкретно – у відсутності у неї у цілому ознак "державницького інстинкту самозбереження". Саме ця особливість кардинально відрізняє її від політичної еліти, наприклад, "нашого найближчого стратегічного сусіда". Бо ж попри всі рейкові війни, що там відбувались ще недавно, катастрофічну нестачу грошей у бюджеті, повальну корупцію й злочинство, там усе ж знайшлися державницькі сили, які змогли, хоч і з утратами, але зберегти майбутнє російської науки. Прикро спостерігати, як знову повторюється історія, як уже в котре відтворюється сценарій 350-річної давності. Сценарій часів, коли наша старшина по Богданові настільки заглибилась у свої приватні справи, що про долю держави їй думати було годі. А може і неохота (дійсно, який з цього прибуток!).

Таким чином, коло замкнулося. Якщо нічого не міняти, то існуючий стан справ робить малоімовірним появу більш державно мудрої і патріотично налаштованої еліти у майбутньому, бо ж "подібне породжує подібне". Це означає, що перша й найголовніша задача сьогоdnення полягає у тому, щоб розірвати це "зачароване коло". А для цього, насамперед, необхідно мобілізувати всіх тих, хто ще здатний, "тримати рушницю", хто ще не втратив свій державницький інстинкт і волю щось змінити. Необхідно терміново розробити й почати реалізовувати нову (дієву) концепцію розвитку науки в Україні, особливо у частині, яка стосується відтворення системи підготовки національної еліти. Опрацювати відповідні організаційні схеми і, головне, домогтися від вла-

ди правильного розуміння реальної ситуації, що на сьогодні склалася. Звернутись за підтримкою до широких кіл українського суспільства, бо кожен із нас хоче щастя для своїх нащадків. Очевидно, що це справа державного масштабу й очолити її повинна саме держава, кращі політичні сили країни, наша бізнесова й фінансова еліта. Немає ніякого сумніву в тому, однак, що головними об'єднуючими та інтегруючими чинниками, особливо на етапі розробки базових концептуальних положень, повинні стати – Академія педагогічних наук України, Національна академія наук України, Міністерство освіти і науки України та Міністерство закордонних справ України.

2. Тези до концепції підготовки та відтворення національної еліти

2.1. Загальні контури концепції

Як витікає з вищесказаного, головне завдання системи, що обговорюється, можна сформулювати наступним чином. А саме: ми повинні досягнути такого стану справ у ділянці підготовки національних кадрів, коли головним пріоритетом нашої політичної, урядової, фінансової, бізнесової, військової і т.д. еліт завжди (і за будь-яких обставин) були б, перш за все, стратегічні інтереси держави. Коли наші ракети більше не будуть "помилково" попадати в українські будинки та збивати цивільні літаки інших держав, а наші літаки, у свою чергу, не будуть падати у натовп глядачів на авіашоу. Коли наука стане надійною основою процвітаючої української індустрії, а наші економісти, фінансисти та банкіри будуть входити до числа найбільш шанованих і кваліфікованих у цивілізованому світі. А, найголовніше, коли юний яскравий талант із бідної сім'ї, який народився й виріс, скажімо, на глухому поліському хуторі чи в далекому гуцульському селі, гарантовано отримає усі соціальні можливості для свого розвитку на благо України та повної самореалізації як особистості.

Таким чином, із питанням "що робити" все доволі ясно. Тепер звернемося до питання "як це робити".

На нашу думку, система елітної підготовки, аналогічно тому, як це мало місце у часи СРСР, має будуватись як органічна сукупність ряду ключових підсистем. Вона повинна включати:

1. Підсистему раннього відбору та попереднього тренінгу юних талантів.
2. Підсистему селекції та елітного навчання на рівнях "бакалавр" та "магістр".
3. Підсистему селекції та елітної підготовки на рівнях аспірантури та докторантури.

4. Підсистему поточного підвищення кваліфікації та перепідготовки активно діючих перспективних кадрів.

5. Підсистему "супроводження", у тому числі раціонального працевлаштування, особливо обдарованої й талановитої молоді.

Призначення й задачі вказаних підсистем є доволі очевидними. Тому можемо обмежитись тут лише рівнем констатації факту необхідності їх існування. Зауважимо лише, що виконання кожної з підсистем передбачається на трьох ієрархічних рівнях, у тому числі на:

- рівні окремих відомств, організацій та інших закладів усіх форм власності;
- рівні регіонів;
- рівні держави у цілому.

Перший з них стосується, переважно, системи вищої освіти, інститутів НАНУ та інших подібних закладів науково-навчального характеру. На сьогодні, як уже відзначалось вище, тут за багатьма напрямками склалася тяжка ситуація з кадрами вищої кваліфікації. В той же час існуюча система аспірантури явно не враховує реалії сьогоденнішнього часу і, як результат, не справляється з поставленими задачами. А саме, насичення кафедр вузів і відділів інститутів НАНУ молодими перспективними кадрами вищої кваліфікації. Стало очевидним, що настав час шукати інші нестандартні шляхи виходу з наявної кадрової кризи.

Один із найцікавіших таких шляхів, на нашу думку, проходить через створення спеціальних структур у рамках провідних університетів країни. Такі структури ми називаємо Інститутами елітної підготовки (далі Інститутами). При ньому також передбачається максимально широке залучення як найбільш кваліфікованих кадрів, так і матеріальної бази системи науково-дослідних установ НАНУ. У рамках держави мережа цих Інститутів повинна координуватися Міністерством освіти і науки України. На сьогодні розроблені як детальна концепція самих Інститутів, так і технологія організації навчально-наукового процесу в них та накопичено чималий досвід їх застосування на практиці. Зважаючи на стислість обсягу даної статті, далі обмежимось лише тезовим викладом головних положень концепції Інституту елітної підготовки.

2.2. Про концепцію Інституту елітної підготовки

Головними завданнями Інституту є:

1. Підготовка бакалаврів та магістрів із підсиленою фундаментальною підготовкою, переважно для подальшого вступу в аспірантуру.

2. Створення сприятливих умов для розширеної підготовки елітних кадрів на рівнях "кандидат" та "доктор" наук.

Головною формою навчання в Інституті є індивідуальна підготовка

студентів, у тому числі шляхом залучення їх до повноцінної наукової роботи. Індивідуальна підготовка проводиться під керівництвом ретельно підібраних наукових керівників. Особливо підкреслимо, що фігура наукового керівника є ключовою для ефективного функціонування Інституту. Тому успіх справи у цілому визначається, насамперед, рівнем наукової, а також педагогічної кваліфікації підібраних наукових керівників. Саме з цієї причини концепцією Інституту надається особлива увага залученню кращих представників академічної наукової еліти до виховання "молодих геніїв".

Розроблено також спеціальну концепцію раннього відбору студентів до навчання в Інституті. Ця концепція враховує як аспекти вікової психології студентів молодших курсів, так і соціально-психологічні настрої сучасного українського суспільства. Саме тому відбір студентів (селекція) до навчання в Інституті відбувається на молодших курсах (переважно, після першого – другого курсів) за результатами їх успішності у навчанні та з урахуванням виявлених здібностей.

Одним із ключових моментів функціонування Інституту в рамках Університету (Академії) є те, що навчання в ньому не означає автоматичного вилучення студентів із сфери контролю деканатів та випусканих кафедр у всіх компонентах навчально-виховного процесу.

Виятки становлять лише питання, що стосуються організації та контролю індивідуальної компоненти навчально-виховного процесу та наукової роботи студентів. Навчаючись в Інституті, студент фізично (і юридично) залишається у своїй академічній групі, проходячи з нею весь обов'язковий запланований цикл навчальних дисциплін. Винятки складають лише ті дисципліни, які замінені згідно з індивідуальною програмою студента. Важливим є те, що число замінених дисциплін не повинно порушити юридичні підстави для отримання студентом диплома за основною навчальною спеціальністю. При цьому спеціалізація, за якою відбувається навчання студентів для майбутнього вступу в аспірантуру, може суттєво відрізнитись від стандартного паспорта спеціальності. Наприклад, успішно практикувалися схеми навчання, в результаті яких студенти, які навчалися за спеціальністю, наприклад, "Фізична електроніка", реально додатково отримували спеціалізацію "Теоретична фізика" (у тому числі й більш вузькі спеціалізації – "Теоретична радіофізика", "Теоретична фізична електроніка", "Теорія твердого тіла" і т.д.), за якою згодом вони і вступали надалі до аспірантури. Оскільки цей експеримент відбувався у технічному вузі, у якому, із зрозумілих причин, раніше не проводилась підготовка за жодною "фізичною" спеціальністю, то це реально дало змогу повністю укомплектувати (звісно, по закінченні аспірантури) штатний склад кафедр фізики вла-

сними висококваліфікованими випускниками аспірантури, молодими й перспективними кандидатами наук.

Описаний метод організації навчального процесу ми назвали "Віртуальним Інститутом". Тобто, ми мали на увазі ту специфічну ситуацію, коли Інститут реально існує, виконуючи покладені на нього функції по підготовці елітних кадрів. Але при цьому він не має усієї тієї громіздкої інфраструктури, характерної для "нормальних" факультетів та "реальних" інститутів при ВНЗ. Тобто, образно кажучи, більша його частина мов би знаходиться у "віртуальному просторі". Завдяки цьому уся система набуває надзвичайної гнучкості та унікальної адаптивності до специфічних умов того чи іншого Університету (Академії). А це на практиці виявляється дуже важливим, бо не вимагає надто великих матеріальних та фінансових витрат як при створенні Інституту, так і при його реорганізації (що, як показує практика, необхідно проводити час від часу).

Для вивчення дисциплін, зазначених в індивідуальній програмі, із студентів формують науково-навчальні групи з чисельністю, як правило, не менше трьох і не більше семи осіб. Протягом року студент бере участь у науково-дослідній програмі (проекті) своєї наукової групи, за результатами якої він повинен у кінці навчального року подати науковий звіт. Як правило, звіт складається на основі наукових публікацій за поточний рік, у яких студент є повноцінним співавтором.

Зауважимо, що основною задачею Інститутів елітної підготовки даного рівня ієрархії, як уже відзначалось, є забезпечення вирішення кадрових проблем окремо взятого Університету (Академії) чи Інституту НАНУ. Однак, треба мати на увазі, що така система реально може бути побудована й успішно функціонувати тільки у достатньо сильних вузах, які поки що зберегли хоч частину своїх елітних науково-педагогічних кадрів. Цілком зрозуміло, що повноцінна її реалізація у пересічних провінційних вузах (таких, наприклад, як Ніжинський чи Глухівський педагогічні інститути), попри всі вірогідні амбіції їх керівництва, не виглядає можливою. У таких ситуаціях проблеми підготовки елітних кадрів необхідно вирішувати на регіональному чи всеукраїнському рівнях.

Принагідно зауважимо, що, на жаль, система типу "Інститут" у повному обсязі, наскільки нам відомо, на сьогодні практично реалізована тільки у двох університетах України. А саме, вона ефективно функціонує (ось уже протягом дванадцяти років) у Сумському державному університеті, продемонструвавши при цьому виключно високу якість роботи та життєздатність. Розширений її варіант розроблено і впроваджується у практику у Національному авіаційному університеті. Таким чином, можна ще раз із сумом констатувати, що,

06949-17

система Інститутів елітної підготовки нижчого рівня у державному масштабі поки що реально не існує.

2.3. Про систему елітної підготовки регіонального рівня

Система регіональної елітної підготовки включає в себе три аспекти, кожен із яких може мати домінуючий характер, в залежності від специфічних особливостей того чи іншого регіону. Перший з них полягає у підготовці молодих елітних кадрів для потреб регіону. Технологічно така підготовка може будуватися, в принципі, на основі вищеприписаної системи Інститутів елітної підготовки. Єдина відмінність у даному випадку полягає лише у тому, що головним замовником тут виступають зовнішні (по відношенню до університету) регіональні чинники. Ніяких відомостей про існування такого типу систем в Україні на момент написання даної роботи автори не мали.

Другий з вищезгаданих аспектів систем регіонального рівня стосується системи перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів місцевої еліти. Формально організаційні структури такого типу є досить поширеними у регіонах. Наприклад, у формі численних інститутів та курсів підвищення кваліфікації, які, як правило, створено при місцевих вузах. Такі заклади, однак, практично завжди носять масовий характер і не мають прямого відношення до системи елітної підготовки.

Третій з указаних аспектів стосується практики підготовки кандидатів і докторів наук (без відриву від основної діяльності) із числа регіональної еліти (керівний склад обласних адміністрацій, заможні місцеві бізнесмени та фінансисти тощо). На жаль, ця робота на сьогодні також не носить системного, упорядкованого (із боку держави) характеру. Крім того, далеко не завжди є підстави говорити про дійсно елітну підготовку, бо нерідко, не будемо приховувати, справа зводиться до простої "організації" диплома кандидата чи навіть доктора наук для того чи іншого представника місцевої еліти.

2.4. Про систему елітної підготовки загальнодержавного рівня

Як уже неодноразово відзначалось, повноцінної загальнодержавної системи елітної підготовки в Україні на сьогодні не існує. Не існує також ні адекватної концепції, ні загальновизнаної ідеології такого типу систем. На нашу думку, найбільш раціональний шлях її створення проходить через пряме залучення безцінного кадрового потенціалу та матеріальної бази, які ще і до сьогодні збереглися у системі Національної академії наук України. При цьому адекватне використання наявного досвіду, організаційних схем та кадрових можливостей системи Міністерства освіти і науки України у даному випадку відіграє ключову роль.

Проект такого типу загальнодержавної системи підготовки й відтворення національної еліти умовно названо "Університет Національної академії наук України" (УНАНУ). Головне завдання проекту – створення у найкоротші строки організаційних, фінансових та матеріальних умов для здійснення розширеної підготовки кадрів вищої кваліфікації для установ, організацій, корпорацій державної та недержавної форм власності і т.д. у масштабах України. Головна ідея проекту – реалізація завдань програми підготовки й відтворення національної еліти через створення спеціального науково-навчального закладу – УНАНУ.

Таким чином, у проекті передбачається використання Національної академії наук України як унікальної організаційної бази, що дає можливість ефективно залучити увесь її все ще могутній кадровий потенціал та матеріальні ресурси. За задумом, вчені НАНУ повинні взяти на себе основний тягар спеціальної елітної підготовки кадрів. Участь Міністерства освіти і науки України передбачається у вирішенні трьох головних проблем:

1. Попередня селекція й підготовка найбільш обдарованої молоді для навчання в УНАНУ;
2. Забезпечення її високоякісної загальноосвітньої підготовки.
3. Професійна організація навчального процесу.

Передбачається, що УНАНУ буде науково-навчальною організацією подвійного підпорядкування (НАНУ та Міністерства освіти і науки України відповідно). Передбачається також, що діяльність УНАНУ охопить усі регіони України. В основу системи підготовки УНАНУ передбачається закласти спеціальну схему індивідуальної (елітної) підготовки студентів та аспірантів. У своїй основі ця система базується на творчому поєднанні традиційних форм навчання з вищеописаними формами індивідуальної підготовки типу "Віртуальний Інститут". Модернізація останньої системи передбачається шляхом її адаптації до загальноукраїнського масштабу.

Далі зауважимо, що паралельно з УНАНУ не виключається існування й інших центрів із підготовки національної еліти. На нашу думку, їх доцільно створювати на базі існуючих на сьогодні потужних науково-навчальних центрів, таких, скажімо, як Київський національний університет імені Тараса Шевченка чи Національний технічний університет "Київський політехнічний університет" та ін. Конкурентність і час остаточно розставлять все на свої місця. З часом з'ясується, хто дійсно перетворився на "наш український Оксфорд", а чий амбіції, як виявилось, не відповідають реальним можливостям претендентів на вказану роль.

3. Деякі проблеми і шляхи їх подолання

Як уже говорилось вище, головна стратегія концепції повинна полягати у створенні умов для форсованої та інтенсивної розбудови системи підготовки та відтворення національної еліти. Під цим ми розуміємо таку систему, яка б гарантувала, що будь-який яскравий український талант не загубиться й отримає шанс на належну підтримку та достойну життєву перспективу у себе вдома, в Україні. Разом із тим, як показує нескладний аналіз, при цьому нас чекає багато непростих проблем, які будуть гальмувати (чи взагалі, унеможливити) рух у даному напрямі. Більшість із цих проблем є добре відомими. Тому зупинимось лише на деяких із них, які ми вважаємо найбільш гострими й нагальними.

3.1. Про проблему масової еміграції елітних кадрів та оплати праці діючих елітних науковців

Першою з них (за значущістю) є проблема приведення до "цивілізованих масштабів" процесу еміграції нашої наукової еліти. На наше переконання, без її радикального вирішення говорити про створення будь-якої реально діючої системи підготовки й відтворення національної еліти просто не має сенсу. Тут, у свою чергу, ключовою є проблема належного матеріального та фінансового забезпечення нашої діючої національної наукової еліти. Справа у даному випадку полягає навіть не у тому, щоб забезпечити нашим елітним фахівцям платню адекватну (за західними стандартами) їх кваліфікації. Будучи реалістами, ми розуміємо, що на даний момент це нереально, хоч і повинно розглядатись як наша стратегічна перспектива на найближче майбутнє. Але система оплати праці, скажімо вчених найвищої кваліфікації, не повинна виглядати як театр абсурду, як це на сьогодні, на жаль, має місце. Типовою є ситуація, коли платня за основним місцем роботи всесвітньо відомого вченого навіть не забезпечує мінімальних життєвих його потреб. Мова, звичайно ж, не йде про відпочинок на Канарах чи щось подібне. Ми говоримо лише про те, що пряма зарплатня, скажімо активно діючого доктора наук, професора, завідуючого кафедрою в Університеті (Академії) чи відділом у НАНУ на сьогодні є абсолютно недостатньою для того, щоб, наприклад, оплатити всі комунальні та транспортні послуги і, одночасно, повноцінно харчуватися та достойно одягатись. Ми вже не говоримо про те, щоб за рахунок цієї платні можна було, хоча б у перспективі, придбати чи орендувати окрему квартиру.

Як правило, такий стан справ сприймається цією категорією нашої національної еліти як прояв цинічної зневаги до них із боку держа-

ви. Саме ця образа, перш за все, а вже потім – нужденність і злидні, штовхають її найкращих представників до масової еміграції. Нам кажуть: у держави немає грошей. Ми відповідаємо: їх ніколи не буде, якщо і надалі таким методом вести справи, бо наша наукова еліта – це найцінніше з того, що ми успадкували від СРСР. Інші країни світу (такі, наприклад, як Мексика чи Бразилія) при наявності не менш гострих бюджетних і соціальних проблем видають колосальні гроші на формування сучасної системи підготовки наукової еліти. А ми ж із легкістю марнотратця фактично витісняємо свою власну еліту світового рівня за межі країни, у тому числі до тієї ж Мексики. З прикрістю маємо ще раз констатувати, що, на жаль, у верхніх ешелонах нашої урядової та політичної еліти на сьогодні реально відсутнє ясне усвідомлення того, що відбувається насправді. Того, що завдяки саме талану цієї “верстви населення”, її знанням та самовідданій праці ми тільки і маємо шанс у найближчому майбутньому досягти суспільного процвітання і дійсного багатства. Цілком очевидно, що, якщо ми не в змозі забезпечити мінімально достойні умови для своєї найвищої наукової еліти сьогодні, то, як уже говорилося вище, завтра не зможемо забезпечити ні процвітання, ні багатства для суспільства в цілому.

Але яке, здавалось би, відношення мають проблеми еміграції та матеріального забезпечення діючої наукової еліти до питання про підготовку та відтворення національної еліти? Відповідь коротка: пряме. Бо ж спробуємо уявити, які реальні стимули може отримати молодий яскравий талант для свого фахового зростання, якщо платня його улюбленого учителя, ученого світової слави, далеко не завжди перевищує платню прибиральниці у пересічній комерційній структурі? Ясно, що будь-яку розумну, амбітну та талановиту молоду людину (а саме такі і потрібні нам як кандидати до майбутньої еліти) така перспектива навряд чи захопить і надасть творчої наснаги. То ж приходимо до елементарного висновку, що формування системи, яка тут обговорюється, дійсно повинно починатися з упорядкування питання з оплатою праці представників, у першу чергу, діючої національної наукової еліти.

3.2. Про оптимальну тактику розбудови системи підготовки та відтворення національної еліти

Реалії сьогодення визначають також і тактику розбудови системи елітної підготовки. Така тактика, хоч це і виглядає банальним, полягає в тому, щоб іти до поставленої мети найкоротшим і найпростішим шляхом. Це означає, що перш ніж починати творити щось нове, потрібно спочатку провести ретельний аналіз минулого

(у тому числі радянського) досвіду, інвентаризацію наявних організаційних структур, які залишилися нам у спадок від Радянського Союзу, та тих, що, хоч і фрагментарно, але все ж таки створені у роки незалежної України. Одна з ключових ідей концепції, таким чином, полягає у тому, щоб спочатку об'єднати існуючі на сьогодні окремі фрагменти у щось єдине ціле. А вже потім добудовувати "прогалини", які утворюються як результат урахування поточних політичних, економічних та фінансових реалій сьогодення. Для ілюстрації сказаного наведемо один приклад.

Як відомо, у радянські часи існувала система шкільних олімпіад і вузівських олімпіад із різних дисциплін, конкурсів студентської науки і т.д. Функціонально усі ці олімпіади та конкурси слугували як важливі елементи системи селекції найбільш обдарованої молоді, їх найкращим переможцям широко відкривались двері у "привабливе (на той час) майбутнє". Кому до вступу у найпрестижніші вузи країни, кому – до аспірантури всесвітньо відомого вченого, а кому – до добрих місць праці і т.д. На сьогодні в Україні ще збереглися рудименти цієї системи. Проблема, однак, полягає у тому, що фактично вона сьогодні не працює для потреб України, бо основним "користувачем" її результатів реально являються ринки високоінтелектуальної праці у США та Західній Європі. В Україні ж залишаються лише ті (і відсоток їх нікчемно малий), які через різні обставини не змогли (чи не побажали) нікуди їхати. Або ж ті, які через свою низьку кваліфікацію (а їх, на жаль, – переважна більшість) не є цікавими для зарубіжних "користувачів". В результаті, не зважаючи на працюючу систему селекції, ми рік у рік знижуємо якість нашої наукової та викладацької зміни, ставлячи під сумнів своє існування у майбутньому як держави з розвинутою наукою.

Функціонування "нормальної" державної системи підготовки елітних кадрів означає, що описаних ситуацій у країні існувати не повинно в принципі. І тут ми знову повертаємося до питання достойної оплати представників нашої наукової еліти. Абсолютно ясно, що, якщо держава дійсно зацікавлена у затриманні найбільш обдарованої і прекрасно освіченої молоді у себе вдома, то вона повинна почати зі створення належних умов хоча б для кращих із найкращих. Бо добре відомо, що те, як тебе цінують у дійсності, визначається, не скільки тим, які слова тобі говорять, а тим, скільки тобі реально платять.

3.3. Про форми підтримки та контролю системи підготовки національної еліти

Головною особливістю функціонування систем підготовки та відтворення національної еліти, які функціонують у провідних

країнах світу, є те, що в них головною рушійною й контролюючою силою виступає навіть не стільки держава, скільки суспільство в цілому. Влада, в особі уряду, парламенту та інших структур, при цьому реалізує себе, насамперед, як провідник волі суспільства, а вже потім як самостійний активний чинник. Наприклад, якщо, скажімо, великі корпорації-виробники електроніки США зацікавлені у підготовці кадрів найвищої кваліфікації певного напрямку, то вони виявляються першими, хто буде вимагати від уряду та конгресу розгортання відповідних освітніх та науково-дослідних державних програм. Одночасно вони починають активно взаємодіяти з провідними університетами, заохочуючи їх рухатись саме у потрібному для них напрямі. І це заохочення реалізується у них як у чисто організаційних формах (наприклад, через інститут опікунських рад університетів), так і у формах спонсорської допомоги (передача унікального науково-технологічного обладнання та цільові фінансові вливання). Держава, у свою чергу, надає вагомі податкові пільги спонсорам, стимулюючи їх додатково, у тому числі до підтримки системи підготовки елітних кадрів потрібного напрямку.

На жаль, описані вище схеми поки що не є повністю придатними для України. Зазначимо, що це далеко не завжди має місце виключно через слабкість нашої наукоємної індустрії. У більшій мірі проблема полягає у тому, що процес формування громадянського суспільства в Україні є поки що далеким від свого завершення. Відповідно, відсутня і та складна й розгалужена інфраструктура суспільно-політичних зв'язків, яка є притаманною для розвинутого громадянського суспільства. Практично це означає, що в умовах України влада зобов'язана брати активнішу та енергійнішу участь у розбудові та функціонуванні системи підготовки еліти, ніж це сьогодні спостерігається у розвинутих країнах світу. Проілюструємо сказане на одному наочному прикладі.

Відомо, що однією з "больових точок" української фінансово-кредитної системи є слабкість вітчизняних банків. В певній мірі це пов'язано у тому числі і з тим, що наша діюча банківська еліта далеко не завжди отримала свого часу сучасну фахову підготовку. То ж логічно було припустити, що асоціація українських банків повинна б бути також зацікавленою у підготовці "супереліти" банківської справи. А саме – в отриманні таких фахівців, які б пройшли необхідний жорсткий селективний відбір на фахову придатність, успішне навчання у кращих вітчизняних науково-освітніх школах та практичне стажування у відомих західних банках, проявивши при цьому неабиякі здібності, працьовитість і талант. З іншого боку, організація такої справи у масштабах країни – це не є прямою справою

банкiрів. У принципі цим повинні займатися відповідні урядові структури в рамках єдиної загальнодержавної системи підготовки елітних кадрів. Очевидно також при цьому, що банкіри як зацікавлена сторона могли б (і повинні) узяти адекватну частину фінансових витрат на розгортання та функціонування такої національної системи. Складається однак враження, що у масштабах України цілеспрямованою й систематичною роботою по вирішенню цих проблем зараз ніхто реально не займається.

Як приклад, який наочно ілюструє ситуацію, можемо навести наступне. Під час перебування у США одного зі співавторів даної статті відбулася цікава зустріч з одним із відомих американських учених-практиків, визнаного фахівця у галузі фінансів та кредиту. Він за роки керування відповідним департаментом в Університеті Цінциннаті виховав цілу плеяду нині успішних американських банкірів, контакт із більшістю яких не втратив і до сьогодні. Зараз – це власник процвітаючої консалтингової фірми, що працює на ниві фінансів та кредиту. Будучи українцем за походженням і щиро прагнучи чимось допомогти Україні, він запропонував свою допомогу у справі налагодження елітної підготовки наших банківських працівників. У тому числі організації їх стажування у відомих американських банках, запрошення провідних американських фахівців для читання курсів лекцій в Україні і т.д. Як це не дивно, але для цього проекту нам не вдалося знайти жодної реально зацікавленої сторони в Україні. Наші київські університети, які проводять підготовку у даній ділянці, на практиці не мають прямого інтересу займатись підготовкою такого рівня "супереліти", оскільки крім престижу це їм мало що дає. А відповідних урядових структур, які б повинні були опікуватися такого роду проектами, ми поки що не знаємо.

Таким чином, із наведеного прикладу добре проглядається ідеологія системи, яка має забезпечувати підготовку елітних кадрів. Рівночасно стає ясним головний метод її розбудови. Тобто, система у цілому повинна, образно кажучи, опиратись на три стовпи. Перший – це влада, а другий – суспільство. Суспільство формує соціальне замовлення на підготовку політичної, фінансової, наукової і т.д. національної еліти певного напрямку, тоді як головний обов'язок влади полягає у практичній організації (і подальшій підтримці) відповідних структур. Разом, спільними зусиллями, обидва ці стовпи формують третій (і головний) стовп – матеріальну, фінансову та законодавчу основу системи як елемента державної машини.

Таким чином, проведений аналіз показав, що затягування з кардинальним вирішенням як проблем української науки і вищої освіти, так і справи зі створення системи підготовки та відтворення

національної еліти, стає надто небезпечним для подальшого існування України як "держави першого сорту". Той же аналіз, на жаль, показав, що ні у суспільстві в цілому, ні у наших владних структур немає, як це не прикро, ясного усвідомлення критичності ситуації, ступеню й масштабів загроз, що вже сформувалися і "розкручуються".

Описану в даній статті ситуацію краще всього проілюструвати прикладом, який з певних причин є добре зрозумілим рядовому мешканцю України. Уявімо собі людину, у якої, скажімо, болять зуби. Мало хто з нас зміг уникнути цього специфічного життєвого досвіду, з усім характерним для нього шлейфом вражень і асоціацій. Ось цими болючими зубами для нашої держави і є, наприклад, сумнозвісна шахтарська проблема, така зрозуміла і наочна. Тепер звернемося до іншого, трохи вже забутого досвіду про радіацію. Її і не відчуваєш, а якщо не сказали, то і знати не будеш, яку дозу отримав. Вище описана ситуація з фактичним нищенням вітчизняної національної наукової еліти, цієї "еліти еліт" – це та сама аналогія з радіацією. Остання, як відомо, немає ні смаку, ні кольору, ні запаху. Якщо всім мовчати чи обмежуватися лише делікатними нагадуваннями, то як "владність імуції", так і суспільство у цілому можуть довго робити вигляд, що проблеми як такої взагалі не існує. Тим більше, що проблеми із зубами відчуваються набагато гостріше й дошкульніше. Але час проходить і все, не дай Боже, стає на свої місця. І тоді вже не до зубів – але вже пізно щось зробити, щось виправити.

Як нам не гірко це говорити, але ми змушені повторити ще раз. Сьогодні ще не пізно, ще маємо шанс "встигнути на потяг". Завтра може стати вже надто пізно. І, дай Боже, щоб ми помилялися.

Надійшла до редакції 13.01.2003